

Arhe X, 19/2013

UDK 1 Spinoza : 514. 1 : 001. 8

1 Descartes : 001. 8

1 Euclides : 001. 8

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

UNA POPOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

SPINOZIN GEOMETRIJSKI METOD

Sažetak: Spinozin geometrijski metod u ovom radu ispituje se u poređenju sa Dekartovim i Euklidovim metodima, a sa ciljem da se ukaže na osobeni karakter ovog metoda, kakav je ponuđen u *Etici*. Analize fokusiraju geometrijski metod kao metod izlaganja, problematizuju ga kao metod saznanja i metod otkrića, te kao metod imanentan Spinozinoj misli. Napokon, analize u prvi plan stavljaju Spinozin odnos prema čitaocu, te se iz te perspektive dodatno osvetljava smisao geometrijskog metoda.

Ključne reči: Spinoza, metod, *more geometrico*, Dekart, Euklid

Spinozin geometrijski metod, kojim je izložio svoje filozofske stavove u svom centralnom delu *Etika*, predstavlja osobeno svedočanstvo o karakteru moderne, novovekovne filozofije. Ne samo da se on, baš kao metod, ističe u kontekstu jednog vremena koje je umnogome razmatralo ispravne metode mišljenja, težilo utvrđivanju mogućnosti izvesnog saznanja, te reformi nauka – rečju, mislilo metod, već se on i unutar tako postavljene teme metoda izdvaja kao neobičan i neponovljen, a opet, sa druge strane, kao, čini se, prirodna posledica postavki racionalističke filozofije. Spinozin metod je, treba dodati, i jedna od najvećih prepreka u tumačenju njegovog dela, iako je trebalo da uzrokuje nešto sasvim suprotno. Napokon, Spinozin geometrijski metod je metod kojim je njegova filozofija *izložena*, što je naglašeno u samom nazivu dela, te se tako po samom svom cilju i upotrebi razlikuje od, recimo, Dekartovog metoda sumnje ili analitičkog metoda.

Ovakvo ocrtan problem metoda kod Spinoze biće predmet naše rasprave. Njen cilj je ne samo da predstavi, već i da problematizuje različite načine na koje se Spinozin metod može sagledati, odnosno da u fokus postavi moguća njihova povezivanja. U tom kontekstu rad će se pre svega fokusirati na neke ogledne tačke, poređenja Spinozinog metoda sa alternativnim pristupima, pre svega Dekartovim, a sekundarno i Euklidovim. Ovakav postupak ne treba shvatiti kao rekonstrukciju uticaja koji su formirali Spinozino delo: iako je u tumačenjima Spinoze i ovaj postupak prihvaćen i često upotrebljavan, te se čak tvrdi i to da se *Etika* može čitati kao implicitna kritika filozofskih

¹ e-mail adresa autora: una.popovic@gmail.com

suparnika – kritika koje se Spinoza eksplicitno klonio,² takva perspektiva predstavljaće samo pozadinu našeg rada, te stoga ne pretendujemo na iscrpnost u navođenju mogućih oponenata i kritikovanih pozicija.

ANALITIČKO I SINTETIČKO IZLAGANJE METAFIZIKE

Kada je bio upitan zbog čega je svoje *Meditacije* napisao upravo kao meditacije – drugim rečima, zbog čega svoje misli nije izložio sistemski, po deduktivnom – geometrijskom modelu, Dekart je odgovorio da metafizika ne mora biti izložena na takav način, i da – štaviše – ni sama geometrija ne mora biti izložena *more geometrico*.³ Iako zanimljiv, ovaj preokret pitanja i kritike koji su mu upućeni ne iscrpljuje Dekartove razloge da se odluči za metod meditacija. Pravi razlog, zapravo, možemo pronaći na skoro svakoj strani pomenutog dela: Dekart smatra da se u pitanjima metafizike, u pogledu njenih ključnih pojmova i njihovih međusobnih veza, naše mišljenje vrlo često vara, budući da nismo navikli da razmišljamo na takav, metafizički način. Drugim rečima, mišljenju – zdravom razumu, koji je jednako svima raspodeljen⁴ – potrebno je vođstvo, upravljanje, kako bi mogao doći do pouzdanog znanja i utvrđenih istina. Ovo upravljanje, međutim, ne podrazumeva prostu primenu nekog metoda, oruđa, u datom slučaju mišljenja, kao što bi to bio slučaj sa drugim naukama: Dekart je svestan toga da su prethodno usvojeni *načini* mišljenja, ne samo njegovi sadržaji, ono što će ometati sprovođenje radikalnog misaonog projekta, posebno na polju metafizike. O ovome on često govori u svojim delima, ne retko se pozivajući na sopstveni slučaj i lične primere. Metod koji nam pruža u *Meditacijama* tako je s namerom predstavljen na *analitički* način: Dekart želi da svog čitaoca „uvuče” u proces meditiranja, te ga da natera da, prateći Dekartove misaone korake, i sam, sopstvenim mišljenjem, potvrdi i njihove zaključke.⁵ Ovaj misaoni hod, analitički hod *od posledica ka uzrocima*, treba da predstavi i ponovi tok samog saznanja, ne prosto da izloži njegove rezultate.

Za razliku od Dekarta, Spinoza ide obrnutim putem: *od uzroka ka posledicama*. Njegovo glavno delo, *Etika*, uređeno je u potpunosti po uzoru na Euklidove *Elemente*, prateći model definicija, aksioma, postavki i dokaza. Spinoza, tako, čini se pristaje uz onaj prigovor Dekartu i odgovara na njega, postavljajući metafiziku upravo po geometrijskom modelu. Iako u mnogim slučajevima nakon definicija i izvođenja Spinoza daje dodatna objašnjenja, za koja se može smatrati da su usmerena na čitaoca *Etike* i da treba da po-

² Wolfson, H. A., *The Philosophy of Spinoza. Unfolding the latent process of his reasoning*, Harvard University Press, 1934, str. 21

³ Up. Descartes, R., *Meditations, Objections, and Replies*, Hackett Publishing, 2006, str. 75

⁴ Up. Dekart, R., *Reč o metodi*, SFD, Beograd, 1952, str. 171-172

⁵ Analiza pokazuje način na koji je neko saznanje metodski zadobijeno, na takav način da, ukoliko je bude pratio, čitalac do zaključaka dolazi „kao da ih je sam otkrio”. Analiza ima i negativnu stranu, a to je da ne može da posluži u slučaju negativno nastrojenog čitaoca: ukoliko on u startu ne bude hteo da ponovi misaone korake, analitički postupak je suvišan. Spinoza bi, međutim, za takav slučaj rekao da „sa tim ljudima ne treba govoriti o nauci”. Descartes, R., *Meditations, Objections, and Replies*, str. 92; Spinoza, B., *Rasprava o poboljšanju razuma*, str. 33

mognu njeno bolje razumevanje, izgleda očiglednim da Spinozin fokus počiva na „samim stvarima” i da mu je čitalac u drugom planu. Geometrijski metod prati poredak bića, ne poredak saznanja. Za razliku od analitičkog, ovaj sintetički metod ne zavisi od dobre volje čitaoca i nameće mu zaključke bez razlike, te stoga sugeriše nužnost, daje utisak izvesnosti izvođenja i neizbežnosti zaključaka. Ipak, kako kaže Dekart, on ne zadovoljava one umove koji žele da uče, budući da „ne podučava načinu na koji je stvar otkrivena”.⁶ U tome je, čini se, najveći problem Spinozinog metoda: paradoksalno, on smera na utisak nužnosti i jasno izvedene argumente, a opet sam predstavlja najveću prepreku razumevanju *Etike*.

Ipak, čini se da je ovakvo čitanje geometrijskog metoda u velikoj meri jednostrano. Pomenuti paradoks Spinozinog geometrijskog metoda podstiče nas da stvar postavimo drugačije, što u ovom slučaju znači da u fokus stavljamo upravo prethodno zanemareni odnos prema čitaocu. Rasprava između Dekarta i Spinoze u pogledu metoda metafizičkog mišljenja, kojom smo započeli, i sama nas usmerava u tom pravcu: naglasak sada stavljamo na činjenicu da je ovaj Spinozin metod – kao i Dekatov u određenoj meri – metod *izlaganja* metafizike, kako je to i navedeno u naslovu dela. Drugim rečima, i Dekartov i Spinozin odgovor tiču se toga kako su njihova razmatranja *predstavljena* i zašto; naše pitanje sada je zbog čega bi Spinoza izabrao strategiju koju je Dekart napustio.

Spinozin geometrijski metod tako možemo čitati dvostruko: jednom onako kako je i prezentovan, kao metod izlaganja metafizike po strogo deduktivnoj matrici, a sa druge strane i „između redova”, s obzirom na jasnu opoziciju meditativno-analitičkom metodu Dekarta. Drugim rečima, smatramo da je izbor sintetičkog metoda odgovor na Dekartov analitički, te da on stoga treba u najmanju ruku da obezbedi sve one pozitivne efekte koje je i analitički model pružio, ako ne i više od toga. Pomenuti paradoks Spinozinog metoda tako sada shvatamo kao njegovo jednostrano razumevanje: paradoks ostaje ukoliko se zanemari ovaj drugi, alternativno-analitički aspekt geometrijskog metoda – ukoliko se on osvetli, paradoks ustupa mesto kompleksnom, ali koherentnom ustrojstvu *Etike* i samog metoda.

SPINOZIN NASPRAM DEKARTOVOG METODA

Ukoliko tumačenje metoda postavimo na prethodno predstavljeni način, ovakva Spinozina strategija izlaganja može se u izvesnom smislu čitati i kao kritika Dekarta, i u implicitnom i u eksplicitnom smislu: pod implicitnim ovde podrazumevamo sam način na koji je delo pisano, dakle geometrijski metod, a pod eksplicitnim konkretna filozofska rešenja, koja se razlikuju od Dekartovih, iako su, donekle, inspirisana njegovom filozofijom. Ovu kritiku Dekarta K. Long naziva *retoričkim* aspektom Spinozinog metoda: retorički i sistemski aspekt, po njegovom mišljenju, nisu odvojeni, već jedan utvrđuje drugi i u tom međusobnom utvrđivanju izgrađuju Spinozin sistem, onakav kakav je dat – uprkos tome što sistemski aspekt metoda najčešće za čitaoca prikriva ovaj retorički njegov aspekt.⁷

⁶ Descartes, R., *Meditations, Objections, and Replies*, str. 92

⁷ Long, C. P., ‘The Rhetoric of the Geometrical Method: Spinoza’s Double Strategy’, *Philosophy & Rhetoric*, Vol. 34, No. 4, 2001, str. 292

Kritika Dekarta, ponuđena neutralno, samim izlaganjem u *Etici*, pre svega se tiče pojma supstancije: polazeći od ovog pojma ona se neposredno proširuje na celo delo. Primer supstancije i atributa iskoristićemo da preciznije prikazemo *retorički* aspekt Spinozine strategije.

Kada je reč o supstanciji, ovde se ne radi samo o tome da Dekart kao supstancije predstavlja *res cogitans* i *res extensa*, za razliku od Spinoze, koji postavlja samo jednu supstanciju: čini se da je akcent postavljen mnogo više na razliku između supstancije u punom smislu te reči, odnosno Boga, te supstancija u vidu *res cogitans* i *res extensa*. Tek ova razlika je istinski dualizam, razlikovanje dva ontološka ranga – Bog je istinski samodovoljan u svom postojanju, odnosno nezavisan od bilo čega drugog, te je stoga, po definiciji, upravo to supstancija.⁸ Za razliku od Boga, *res cogitans* i *res extensa* supstancije su samo u slabijem, fleksibilnijem smislu – u onoj meri u kojoj u svom postojanju zavise samo od Boga i ni od čega drugog. U skladu sa tim, njihova supstancijalnost u odnosu na supstancijalnost Boga može biti samo ekvivokalna, ali na ravni između supstancijalnosti *res cogitans* i *res extensa* možemo govoriti i o univokalnosti.⁹

Spinozina strategija se, međutim, posebno otkriva ne toliko u tretiranju susptancije, već na nivou određenja atributa. Iako je supstancija centralni pojam, a Spinoza svakako želi da izbegne i ekvivokalnost i univokalnost, kritiku Dekarta postaviće posredno, a ne direktno: upravo ovde možemo pobliže sagledati *retorički* aspekt Spinozine strategije. Dekart, naime, smatra da se supstancija ne može saznati sama po sebi, već isključivo preko svojih atributa – on se pri tome vodi stavom da ništa ne poseduje nikakve attribute, te stoga, ukoliko opažamo neki atribut, možemo pretpostaviti da postoji neko biće, substrat, kome se taj atribut može pripisati.¹⁰ Tako se čini da Dekart razlikuje postojanje neke stvari, nekog bića, i naše znanje o njoj. Spinoza, međutim, već na samom početku svog glavnog dela govori o supstanciji ne samo kao o onome što samo po sebi postoji, što je u tom smislu nezavisno ontološki, već i kao o onome što se samo po sebi može saznati – što je, dakle, nezavisno i u ovom saznavnom pogledu. On kaže: „Pod supstancijom razumem ono što u sebi jeste i pomoću sebe se shvata; to jest ono čijem pojmu nije potreban pojam druge stvari, od koga mora biti obrazovan.”¹¹ Drugim rečima, ovde postoji i jedna pojmovna nadređenost supstancije: ona se ne može adekvatno pojmovno odrediti uz pomoć drugih pojmova, nikakvom atribucijom, nikakvom apstrakcijom.

Definicija atributa, međutim, ponuđena je na sledeći način: „Pod atributom razumem ono što razum opaža na supstanciji, kao da sačinjava njenu suštinu.”¹² Kao što možemo videti, ona se ne razlikuje mnogo od Dekartove – u oba slučaja imamo naglašavanje saznavne strane atributa, dakle da se radi o onome što je razumu dostupno u pogledu saznavanja supstancije, ali, takođe, naglašeno je i da atributi čine *suštinu supstancije*. Iako slično postavljena, shvatanja atributa kod dva mislioca rezultuju i sasvim drugačijim

⁸ Up. Dekart, R., *Osnovi filozofije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951, str. 84-85

⁹ Up. Ibid. str. 84

¹⁰ Up. Ibid. str. 68-69, 85

¹¹ Spinoza, B., *Etika*, Kultura, Beograd, 1970, str. 3

¹² Ibid. str. 3

shvatanjem supstancije: prema mišljenju K. Longa, Spinoza ovde namerno koristi terminologiju sličnu Dekartovoj ne zato što se sa njim principijelno slaže, već zato što želi da iskoristi pretpostavljene kartezijanske intuicije i stavove svojih čitalaca kako bi ih najpre pridobio za sebe, a potom razgradio iznutra.¹³ Drugim rečima, Spinoza govori kao kartezijanac, u dualističkom registru, ali samo utoliko što želi da pokaže izostajanje unutrašnje koherencije takvog rečnika – u odlučujućem trenutku on će iskoristiti višeznačnosti ključnih pojmova da ih u argumentu okrene ka monizmu.

Već ovakvo tretiranje metafizičkog pojmovnika i ovako shvaćena njegova upotreba ukazuju na aspekte koji prevazilaze puko dogmatsko postavljanje Spinozine rasprave u *Etici*; ono se Dekartu suprostavlja ne spolja, već iznutra, prateći problemska mesta same Dekartove misli. Istovremeno, ono ukazuje i na to da geometrijski metod kod Spinoze nije monolitan i jednoobrazan, već kritički, pa čak donekle i dijalektički. Napokon, ovakvo čitanje potvrđuje Spinozine namere spram čitaoca: ovakva strategija kritike promašuje ukoliko ne pretpostavlja kartezijanski obrazovanog i ubeđenog čitaoca, kome se očigledno obraća. Dodatno, čini se da je Spinoza, iako očigledno kritikuje Dekarta, i sam u poziciji „kartezijanca” kome se obraća *Etikom*: u tom duhu treba shvatiti tvrđenja po kojima je *Etika* jedno autistično delo, u kom Spinoza zapravo razgovara sam sa sobom. Čini se da je Spinozina namera sasvim u kartezijanskom duhu, iako napušta konkretne Dekartove pozicije: radi se o dodatnoj radikalizaciji već radikalno postavljelog Dekartovog projekta.

O tome svedoči i jedino veće delo koje je Spinoza za života objavio pod svojim imenom: ono je takođe izvedeno *more geometrico*. Za nas je ovde posebno interesantno to što se radi o delu koje je posvećeno Dekartu, naime o *Principia Philosophiae Renati Descartes ordine geometrico demonstrata* iz 1663. godine. Drugim rečima, radi se o prikazu Dekartovih *Principia filozofije* po geometrijskom modelu; međutim, ovaj potez Spinozin na prvi pogled je nejasan, budući da je sam Dekart rekao da je ovo delo pisano više u sintetičkom, nego u analitičkom maniru, te se postavlja pitanje zbog čega bi se isti postupak ponavljao. Prema mišljenju Dž. Kotingema, radi se o tome da Dekartovo izlaganje ne nudi formalno izvođenje zaključaka, dedukciju iz aksioma.¹⁴ Spinozino, kao što se vidi u *Etici*, pretenduje upravo na to. Na osnovu ovog primera možemo zaključiti da Spinoza, čak i u slučaju kada sam Dekart postupa u sintetičkom maniru, ne smatra njegov postupak dovršenim i potpunim: on onda pokušava da ga produbi, a u tom procesu pomera smisao sintetičkog metoda izlaganja. Da li se onda razmak između Dekarta i Spinoze može tražiti u različitom razumevanju toga šta metod jeste i kako ga treba sprovesti? Da li se u pogledu metoda Spinoza postavlja slično kao u pogledu osnovnih metafizičkih pojmova?

Ovo pitanje vodi nas do još jednog vrlo značajnog aspekta Spinozinog odnosa prema Dekartu: ono se tiče metodске sumnje, odnosno Spinozinog odbacivanja iste. Kao što je dobro poznato, Dekart sumnju koristi upravo u svrhe metafizike, dakle kao sred-

¹³ Up. Long, C. P., ‘The Rhetoric of the Geometrical Method: Spinoza’s Double Strategy’, str. 295-296

¹⁴ Up. Spinoza, B., ‘Principles of Cartesian Philosophy’, in M. L. Morgan (ed.), *Complete Works*, Hackett Publishing, Indianapolis, 2002, str. 117-119; Cottingham, J., *The Rationalists*, Oxford University Press, 1988, str. 51

stvo prevazilaženja onog pomenutog problema nenaviknutosti mišljenja na metafizička istraživanja. Sumnja, tako, treba upravo da uzdrma one već usvojene i implicitno prihvaćene načine mišljenja, te da tako otvori prostor za novo i radikalno. Pri tome sumnja figurira u bar dva smisla – kao sredstvo opravdanja saznanja, ali i kao sredstvo dolaženja do istog, odnosno otkrivanja istine. Iako se ova dva aspekta methodske upotrebe sumnje kod Dekarta prepliću, posebno u prvoj meditaciji, te nam tako otkrivanje nesumnjivog *cogito, ergo sum* istovremeno predstavlja i sticanje saznanja i njegovo potvrđivanje i opravdavanje – štaviše, čak i osnov za legitimaciju ostalih verovanja i stavova – oni se mogu i odvojeno sagledavati; stoga oni imaju različitu sudbinu u pogledu uticaja Dekartove filozofije.¹⁵ Slično, međutim, kaže i Spinoza: „[metoda] jeste saznati šta je istinita ideja, odvajajući ovu od ostalih predstava i ispitujući njenu prirodu, kako bismo time upoznali našu moć saznanja, i tako potstakli duh da po ovoj normi sazna sve ono što se ima saznati”.¹⁶ I kod Spinoze, dakle, metod je predstavljen dvostruko, te obuhvata i sticanje saznanja i njegovo opravdanje; međutim, Spinoza ovde ne govori o sumnji. Smisao metoda – a pri tome je važno da primetimo da se ovde izuzetno *ne radi o metodu izlaganja*, već upravo o *metodu saznanja* – u skladu je sa Dekartovim postavkama; predloženi postupak, methodska sumnja, odbacuje se.

Spinoza i konkretno govori o heurističkoj strani Dekartovog metoda, u *Prolegomeni* za prvi deo Dekartovih *Principa*.¹⁷ Štaviše, on se sasvim slaže sa Dekartom u pogledu toga da prirodno stanje naših saznavnih moći, naša neposredna uronjenost u čulno saznanje, umnogome ometa razumevanje metafizičkih pojmova i metafizičko mišljenje uopšte.¹⁸ Upravo u pogledu toga, kako smo rekli, Dekart i uvodi methodsku sumnju, kao sredstvo za uznemiravanje prirodnih, neposrednih intuicija i navike mišljenja: ovaj postupak onda se nadopunjuje analitičkim modelom izlaganja, a oba zajedno treba da olakšaju mišljenje na metafizičkom nivou. Iako se slaže sa Dekartovim postavljanjem problema metafizičkog mišljenja, Spinoza ipak ne pokušava da pomogne svojim čitaocima da zaobiđu tu prepreku, ne daje im savet u pogledu toga kako treba ispravno misliti metafizičke pojmove kojima operiše: on ih prosto postavlja i definiše. U skladu s tim on odbacuje obe Dekartove strategije – kako sumnju, tako i analitički model izlaganja. Međutim, na osnovu prethodno rečenog ipak je očigledno da on nije smatrao da su ovi metafizički pojmovi tek tako jasni samim tim što su dati.¹⁹ Stoga s pravom možemo pitati na koji način je Spinoza nadomestio prednosti ove dve odbačene strategije? Ukoliko je Spinoza saglasan sa Dekartovim poimanjem smisla metoda, kao i sa opisom

¹⁵ U interpretacijama vezanim za Spinozin metod i njegovo odbacivanje tako se mogu pronaći različite varijante odgovora upravo u pogledu na ova dva aspekta methodske sumnje.

¹⁶ Spinoza, B., *Rasprava o poboljšanju razuma*, Kultura, Beograd, 1956, str. 30-31

¹⁷ Up. Spinoza, B., „Principles of Cartesian Philosophy”, str. 121-122, 124-125

¹⁸ Kada analizira analitički i sintetički metod, odnosno kada govori o primeni sintetičkog metoda, Dekart kaže da je ona možda više primerena geometriji, budući da su pojmovi od kojih ona polazi prihvatljivi svima, s obzirom na to da se uklapaju sa prirodnim načinom upotrebe naših čula. Isto, međutim, ne važi za osnovne pojmove metafizike – štaviše, najveći napor u metafizici upravo je dolaženje do jasnih i razgovetnih osnovnih pojmova. Descartes, R., *Meditations, Objections, and Replies*, str. 93

¹⁹ Up. Spinoza, B., *Etika*, str. 10, 18-19

problemske situacije metafizičkog mišljenja, u čemu se onda nalazi njegovo razrešenje ovog problema, na kome počiva i odbacivanje dekartovskih strategija njegovog rešavanja? Da bismo dali odgovor na ova pitanja, geometrijskom metodu prilazimo iz drugog ugla.

GEOMETRIJSKI METOD U ODNOSU NA EUKLIDA

Kada je u pitanju geometrijski metod Spinozin, opšte je prihvaćeno da je on, kao metod, preuzet od Euklida, budući da su Euklidovi *Elementi* za to vreme predstavljali primer strogog i pouzdanog izvođenja. Tako shvaćen geometrijski metod sastoji se u nekoliko koraka. Najpre, osnovne istine izdvojene su u odnosu na izvođenja i predstavljaju njihove prve premise. Ove istine grupisane su kao postulati, aksiomi, definicije – rečju, osnovni pojmovi. Na sličan način su izdvojeni i zaključci izvođenja, a sama izvođenja kreću se od osnovnih istina ka zaključcima, od poznatog ka nepoznatom. Celokupan postupak dodatno je obremenjen posebnim objašnjenjima i izvođenjima, u vidu korolara i lema.

Geometrijski metod, kao aksiomatski i deduktivan, posebno treba razlikovati od sholastičkog insistiranja na silogističkoj dedukciji. O tome govori već Dekart u *Pravilima*, kada kaže: „U jednom jedinom podržavamo logičarima, pa kao što oni za postavljanje oblika silogizma pretpostavljaju da se termini ili sadržaj silogizma znaju, tako mi unapred zahtevamo da se pitanje savršeno razumelo. Ali mi ne razlikujemo, kao oni, dva krajnja i srednji termin; već čitavu stvar posmatramo na sledeći način: pre svega, u svakom pitanju mora nužno biti nešto nepoznato, jer bi inače njegovo traženje bilo uzaludno; drugo, to što je nepoznato mora na neki način biti naznačeno, jer inače ne bismo bili određeni da njega istražujemo pre nego ma što drugo; treće, ono ne može tako biti naznačeno osim nečim drugim što je poznato”.²⁰ Drugim rečima, Dekart predstavlja deduktivni metod u novom svetlu, ne kao metod pukog potvrđivanja i „očuvanja” istine, već i kao metod proširivanja znanja, otkrivanja onog nepoznatog – kao što smo videli, Spinoza bi se sa tim složio. Ovakav metod, zapravo, predstavlja varijaciju euklidovskog modela utoliko što zahteva da premise od kojih polazimo budu jasne, čak intuitivno jasne (prirodno svetlo razuma), da izvođenja budu logički dosledna, te da se krećemo od poznatog ka nepoznatom;²¹ u tom smislu možemo smatrati da se takav postupak podrazumeva pod sintetičkim metodom. Ovde je posebno važno primetiti da se metod o kom je reč tiče samog vođenja saznanja, odnosno da se nigde ne govori o tome da i način na koji će takva misao biti prezentovana u nekom delu mora da prati ove korake, kao što je to slučaj kod Spinoze.

U razmaku u odnosu na Euklida sa jedne, odnosno Dekarta sa druge strane, Spinoza sada postavlja svoju varijantu deduktivno-sintetičkog, geometrijskog metoda: Dekartova pomeranja već nam naznačavaju mogućnost da se i od Spinoze očekuje novo oblikovanje ovako shvaćenog metoda. Zapravo, pitanje je šta geometrijski metod nudi Spinozi? Prateći Euklidov model, možemo reći da se radi o bar dva aspekta njegove

²⁰ Dekart, R., *Praktična I jasna pravila rukovođenja duhom u istraživanju istine*, SFD, Beograd, 1952, str. 139

²¹ Up. Ibid. str. 96; takođe i str. 122

uverljivosti i pouzdanosti: sa jedne strane u pitanju je strogo dedukovanje, precizno i pažljivo izvođenje, sa druge samoočiglednost početnih postavki, aksioma. Čini se da je Spinoza pretendovao na oba ova aspekta: samo izvođenje uverava nas da je to slučaj sa strogom dedukcijom, ali se čini neobičnim da je Spinoza mogao misliti da su početni njegovi aksiomi zaista očigledni – uostalom, u tom slučaju ne bi ni bilo potrebe za posebnim dokazivanjem, ne bi bilo sukoba u pogledu njih. Prethodno je, takođe, bilo rečeno da je Spinoza ipak bio svestan da njegovi aksiomi i definicije upravo *nisu* tako lako dostupni mišljenju, čak ni ako su već predstavljeni i dati, budući da je mišljenje nenaviknuto da misli metafizički – ali takođe i pojmovno, deduktivno strogo. Uprkos, izgleda, namerenoj evidentnosti ponuđenih izvođenja, „definicije su tipično opskurne, aksiomi najčešće nisu evidentni, a izvođenja isuviše često nisu uverljiva”.²² O kakvoj se, onda, očiglednosti ovde radi?

Slično kao i na primeru pojma supstancije, za koji smo pomenuli da se samim sobom objašnjava i saznaje, i ovde važi neka vrsta očiglednosti po sebi, odnosno u pogledu same stvari. Drugim rečima, ovde se ne radi o tome da li je nekome, nekom mislećem subjektu – ili svakom takvom subjektu – nešto očigledno, već da li je ono načelno očigledno: da li se može dospeti do njegove očiglednosti. Ovakvo shvatanje očiglednog nije bilo neuobičajeno za to vreme, budući da je sholastičkog porekla;²³ ono, takođe, naglašava geometrijski metod kao metod koji upravo treba da pokaže stvarnu očiglednost onoga što možda na prvi pogled nije očigledno za subjekta koji saznaje. Tom raskrivanju očiglednosti služi strogo i deduktivno izvođenje, koje, vrlo slično Dekartovim meditacijama, od svog čitaoca zahteva i fokusiranje i misaoni napor. Spinoza, na primer, kaže: „Ovde će čitaoci bez sumnje da se zaustave, i mnogo štošta će im pasti na pamet, što tome stoji na putu. Zato ih molim da laganim korakom dalje sa mnom idu, i da ne izreknu o tome sud dok sve ne pročitaju”.²⁴

Euklidov model nudi i strukturu ovog postupka, ne samo njegov *modus*: definicije, aksiome, izvođenja i dokaze. Prve postavke, definicije, principi i slično, funkcionišu najpre kao utemeljenje celokupne rasprave u *Etici*: oni predstavljaju osnove na kojima se dalje celo delo sistemski izgrađuje. Međutim, ovde moramo biti oprezni: koliko god da je Spinozin postupak sličan Euklidovom, on se u nekim momentima i bitno razlikuje od njega. Jedan takav primer je pojam definicije: u Euklidovom slučaju definicije postavljaju upotrebu određenog termina na specifičan način, radi se o postavljanju osnovnih pojmova. U Spinozinom slučaju, međutim, definicija pretenduje i na nešto više: „istinita definicija svake stvari ne sadrži u sebi i ne izražava ništa, sem prirodu definisane stvari”.²⁵ Definicija, stoga, za Spinozu ne može da bude stipulativna, niti marker konvencionalne upotrebe pojma, već ona izražava šta stvar zaista jeste. Stoga je

²² Curley, E. M., *Behind the Geometrical Method. A Reading of Spinoza's Ethics*, Princeton University Press, 1988, str. 7 Dž. Benet, na primer, smatra da bi bilo neverovatno pretpostaviti da je Spinoza od svog geometrijskog metoda očekivao da neposredno ubedi čitaoca. Up. Bennett, J., *Learning From Six Philosophers, Descartes, Spinoza, Leibnitz, Locke, Berkeley, and Hume*, Oxford University Press, 2003, str. 112

²³ Up. Cottingham, J., *The Rationalists*, str. 52-53

²⁴ Spinoza, B., *Etika*, str. 57

²⁵ *Ibid.* str. 9

zadatak pravog filozofskog mišljenja upravo da dođe do pravih definicija, budući da one u potpunosti objašnjavaju suštinu stvari: jednostavnije rečeno, iz definicije bi trebalo da možemo dedukovati sva svojstva stvari koja je definisana, kao što je to sam Spinoza pokušao da pokaže na primeru supstancije.²⁶

Ukoliko je tako, onda se postavlja pitanje da li Spinozino delo treba tumačiti s obzirom na njegovu celinu, s obzirom na do kraja izvedene posledice prvobitnog postavljanja supstancije? Aksiomatski, geometrijski metod tome protivreči – samo poslednje izvođenje bi, u tom smislu, podrazumevalo celo delo, jer bi se po pretpostavci oslanjalo na sva prethodna. Ukoliko *Etiku* treba da tumačimo „u celini”, to onda znači da bi povratno, nakon završenog čitanja, i njene prve postavke za čitaoca mogle dobiti izmenjeno značenje, što nije u saglasnosti sa geometrijskim metodom. Ipak, čini se izvesnim da Spinoza ne bi podržao takvo čitanje i takvo shvatanje svog metoda: čak i kada usmerava čitaoca da prvo „pročita sve”, a onda donosi sud, čini se da Spinoza više misli na uzdržavanje od preranog zaključivanja na osnovu sopstvenih stavova i predrasuda, pre nego što se dokazivanje izvede do kraja, odnosno pre nego što se isprati njegov tok. Ovakav zaključak podržavaju mnoga mesta u *Etici*, gde Spinoza govori o tome kako je neophodno strogo se držati metoda i izvođenja, te kako do nejasnoća i grešaka dolazi zbog toga što se izvođenja nismo u potpunosti pridržavali i slično.²⁷

Pomenuto mesto svedoči: Spinoza želi da pomogne svom čitaocu – njegov geometrijski, sintetički metod odabran je iz sličnih razloga iz kojih je Dekart izabrao meditativni, analitički. Iako Dekart smatra da sintetički metod ne može da pomogne u pogledu dolaženja do istine, njenog otkrivanja, već da je u pitanju metod izlaganja, čini se da Spinoza u ovakav metod izlaganja unosi određene elemente analitičkog metoda, odnosno da pokušava da prevaziđe upravo ovaj manjak koji Dekart naglašava. Izvesno je, naime, da kao metod izlaganja geometrijski metod ne predstavlja put kojim je sam Spinoza došao do onoga što izlaže i demonstrira; međutim, to ne isključuje mogućnost da Spinoza ne pretpostavlja da čitalac mora preći isti put kao i on.

U potvrdu ovakvog čitanja navodimo Volfsona: „Jezik se [u *Etici*] koristi ne kao sredstvo izražavanja, već kao sistem mnemoničkih simbola. Reči ne predstavljaju proste ideje, već komplikovane nizove misli. Argumenti nisu u potpunosti razvijeni, već prosto nabačeni, poput sugestije. Stavovi nisu značajni zbog onoga što zaista potvrđuju, već zbog onog što se opovrgava u implikaciji. Sada, sama upotreba geometrijskog metoda ovo ne može da objasni, jer je Spinoza čak i unutar geometrijskog metoda mogao biti jasniji i iscrpniji”.²⁸ Ukoliko sam proklamovani metod ne objašnjava sve ono što se *de facto* u delu i zatiče, potrebno je i delo i metod sagledati iz nekog novog ugla. Kao takav novi ugao vidimo odnos Spinoze prema svom čitaocu, odnosno obremenjivanje sintetičkog modela analitičkim elementima.

U potvrdu našem čitanju dajemo nekoliko primera. Vrlo slično Dekartu u *Meditacijama*, Spinoza često skreće pažnju svom čitaocu na mesta za koja su karakteristične

²⁶ Up. Cottingham, J., *The Rationalists*, str. 55

²⁷ Kako to kaže Volfson, kao da kod svake definicije možemo čuti Spinozin prekor: ovaj pojam koristim doslednije nego što je to do sada činjeno. Up. Wolfson, H. A., *The Philosophy of Spinoza*, str. 21-22

²⁸ Ibid. str. 22

određene greške; zatim, on s vremena na vreme daje primere, kao dodatna pojašnjenja onoga što je prethodno izveo; napokon, on često komentariše teze suprotne svojoj, te objašnjava način na koji se do njih može doći, odnosno on skreće pažnju na greške u zaključivanju koje su im uzrok. Ovakva mesta isključivo su namenjena čitaocu; brojna objašnjenja pojmova, terminologije, šire filozofske pozadine ponuđenih teza, cilja s obzirom na koji se raspravlja i slično prate skoro svako strogo i demonstrativno izvođenje. Štaviše, ovaj prateći aparat pisan je mnogo lakšim stilom nego sama izvođenja, i on ne predstavlja sastavni deo samog geometrijskog metoda u strogom smislu.²⁹ On utoliko donekle odstupa od Euklidovog modela, budući da su takvi komentari *Elementima* pridodani tek kasnije, ne od strane samog Euklida.³⁰

Dodatno, kako to potvrđuje i jedan od klasičnih interpretatora Spinoze, Volfson, *Etika* daje osnova da se veruje da ni sam Spinoza nije bio toliko ubeđen u sve svoje stavove, odnosno da se iz samog dela može videti u kojim je slučajevima i kako imao nedoumica. *Etika* je, bar na prvi pogled, pisana kao strogo izvođenje i odaje utisak nesumnjivosti. Sa druge strane, ona obiluje i pojedinim stavovima i pitanjima, koja Spinoza opet smešta u pojašnjenja i korolare, a na osnovu kojih se može rekonstruisati njegov misaoni tok u stvaranju ovog dela, „sumnje koje je morao iskazati spram već usvojenih stavova i njegova sopstvena rešenja ovih nedoumica koja je izvesno hteo da prikaže u tvrđenjima *Etike*“.³¹

GEOMETRIJSKI METOD SPINOZIN KAO METOD IZLAGANJA

U svetlu naših prethodnih razmatranja važno je napomenuti da se Spinozin geometrijski metod može dovesti u pitanje u pogledu dva važna aspekta: najpre, pitanje je da li se ovde zaista radi o metodi u pravom smislu te reči ili samo o formi izlaganja. U ovom radu implicitno smo zastupali tezu da je u pitanju zaista metod, iako se, čak i u tom slučaju, može razlikovati između striktno metodološke i spoljne, formalne strane tog metoda. Ovakvo stanovište delimo sa većinom interpretatora Spinoze. Sa druge strane, Spinozin metod se može problematizovati i u pogledu toga da li je on, kao metod, nešto imanentno samoj njegovoj misli, srži njegove filozofije, ili joj je nešto eksterno, spoljašnje. Kao što se može videti, ovo pitanje je varijacija prethodnog; čini se da oba potiču iz prethodno diskutovane razlike između analitičkog i sintetičkog. Za rešenje drugog pitanja, međutim, moramo se obratiti Spinozinom metodološkom delu, *Raspravi o poboljšanju razuma*.

Spinoza kaže: „istinita Metoda [je] put kojim se, po određenom redu, istražuje sama istina, ili objektivne suštine stvari, ili ideje (sve to znači isto)“.³² Neposredno zatim on

²⁹ Up. Cottingham, J., *The Rationalists*, str. 57

³⁰ Up. Steenbakkens, P., ‘The Geometrical Order in the *Ethics*’, in O. Koistinen (ed.), *The Cambridge Companion to Spinoza’s Ethics*, Cambridge University Press, 2009, str. 42

³¹ Wolfson, H. A., *The Philosophy of Spinoza*, str. 6-7

³² Spinoza, B., *Rasprava o poboljšanju razuma*, str. 30

objašnjava da je dobra metoda „ona, koja pokazuje kako se duh upravlja prema normi date istinite ideje”, a najbolja „ona Metoda koja pokazuje kako treba upravljati duh prema normi date ideje najsavršenijeg Bića”.³³ Ovako shvaćen metod, dakle, pojašnjava i samu strukturu *Etike*, koja polazi upravo od definicije supstancije, koju Spinoza, kako je poznato, izjednačava sa Bogom. Drugim rečima, Spinoza je u *Etici* ipak krenuo od onoga što je u redu saznanja – kao i u redu bivstvovanja – prvo, najjasnije; međutim, kako smo videli, ovde se ne radi o nekoj očiglednosti i jasnoći za subjekta koji saznaje, već o odlici same stvari po sebi. Utoliko se i tvrdi da se red saznanja i red bivstvovanja poklapaju: ono što je najsaznatljivije istovremeno je i najviše po biću; kao što smo videli na primeru definicije supstancije, ona je nezavisna i samostalna kako u pogledu postojanja, tako i u pogledu saznanja, pojmovnog određenja. Drugim rečima, pojam supstancije učestvuje u određenju značenja i poimanja ostalih pojmova, a obrnuto ne važi. Tako geometrijski metod zaista i prati „same stvari”, te on prevazilazi prost metod izlaganja metafizike i prerasta u metafizički metod u punom smislu, odnosno u način na koji treba metafizički misliti. Za mišljenje koje se već nalazi u metafizičkom registru sada možemo smatrati da je geometrijski metod njegov ispravan metod; on je, tako, u skladu sa Spinozinim filozofskim držanjem i nije ništa spoljašnje njegovoj filozofiji.

Međutim, prethodna rasprava ostavlja prostora upravo za razmatranje formalne strane ovog metoda – dakle, onog momenta koji se odnosi na čitaoca, a koji pogada mišljenje nenaviknuto na metafiziku. Već smo naglasili: očiglednost na koju Spinoza smera izvesno je očiglednost same stvari, koju geometrijski metod treba da posreduje za saznanje. Pitanje je sada da li je očiglednost za saznanje dohvatljiva takvim metodom i kako? Spinoza kaže: „Stoga forma istinite misli mora u samoj toj misli ležati, ne odnoseći se na druge; ona ne priznaje objekat kao uzrok, nego mora zavisiti od moći i prirode samoga razuma.”³⁴ Drugim rečima, Spinoza insistira na tome da se iz same prirode razuma može isčitati njegova ispravna upotreba; ovo implicira i to da je takvo metodsko postupanje razuma dostupno svakome, bez razlike. Spinoza, međutim, podrazumeva i to da je geometrijski metod upravo kristalizacija te prirodne upotrebe razuma, naime traženi metod. Ukoliko metod tako shvatimo, onda se njegova primena u *Etici* razvija u dva pravca: sa jedne strane na stroga izvođenja, metod u strogom smislu, a sa druge na dodatna objašnjenja i izvođenja, namenjena čitaocu, koja treba da posreduju korak od razuma u njegovom prirodnom stanju do njegovog uvežbavanja u razumevanju sopstvene prirode, odnosno u sleđenju sopstvene unutrašnje metodologije.

Drugim rečima, Spinoza ne pretpostavlja da nam je ovakvo mišljenje samorazumljivo, iako smatra da nam je prirodno. Stoga je ovaj korak od upotrebe razuma do ispravne upotrebe razuma, od očiglednosti stvari po sebi do očiglednosti stvari za nas, posredovan upravo *Etikom*, kao nekom vrstom misaone vežbe i modela za razum. U tom smislu njegov geometrijski metod pretenduje na isto na šta pretenduje i Dekartov meditativni: ono sintetičko obremenjeno je analitičkim, analitičko je inkorporirano u sintetičko. Princip po kom se pokušava delovati na čitaoca je, međutim, drugačiji: Spinoza pokazuje ispravno kretanje misli kao neku vrstu uzora, te ukazuje čitaocu na mesta na

³³ Ibid. str. 31

³⁴ Ibid. str. 41-42

kojima se može očekivati da dođe do pada koncentracije, gubljenja fokusa, vraćanja u nemetafizički rang mišljenja. „Analitički” elementi ovog postupka ne polaze od individualne subjektivnosti, od mentalnih sadržaja ka njihovom rasvetljavanju u duhu *Meditacija*, već odmah smeraju na *formu* misli, koju treba kristalizovati iz već datog mišljenja. U tom duhu i Dekart tvrdi da je njegov analitički postupak komplementaran sintetičkom.³⁵

Napokon, na samom kraju možemo zaključiti: činjenica da je Spinoza svoje glavno delo postavio kao izloženo geometrijskim metodom svedoči nam o kompleksnom razumevanju kako samog metoda, tako i metafizike, odnosno metafizičkog mišljenja. Stoga se u analizi ovakve Spinozine strategije moramo voditi kako očiglednim i eksplicitnim Spinozinim intencijama, tako i širim zahvatanjem njegovih namera, te tako njegov geometrijski metod shvatiti kao osoben sintetički metod, donekle pomeren u obliku i važniju u odnosu na Dekartov ili Euklidov model. Ovakav sintetički metod onda pretenduje na to da dopuni i kristalizuje Dekartove intencije u „izlaganju” metafizike, te stoga ono sintetičko nadopunjava analitičkim, jednako smerajući na to da onoga ko se njime vodi uvede u rang metafizičkog mišljenja. Ovako postavljen, Spinozin metod pokazuje se i kao prelomno mesto metafizičkih i metodoloških tendencija svog doba.

LITERATURA

- Bennett, J., *Learning From Six Philosophers, Descartes, Spinoza, Leibnitz, Locke, Berkeley, and Hume*, Oxford University Press, 2003
- Cottingham, J., *The Rationalists*, Oxford University Press, 1988
- Curley, E. M., *Behind the Geometrical Method. A Reading of Spinoza's Ethics*, Princeton University Press, 1988
- Dekart, R., *Osnovi filozofije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951.
- Dekart, R., *Praktična I jasna pravila rukovođenja duhom u istraživanju istine*, SFD, Beograd, 1952.
- Dekart, R., *Reč o metodi*, SFD, Beograd, 1952.
- Descartes, R., *Meditations, Objections, and Replies*, Hackett Publishing, 2006
- Flage, D. A., Bonnen, C. A., *Descartes and Method. A Search for a Method in Meditations*, Routledge, 2001
- Long, C. P., 'The Rhetoric of the Geometrical Method: Spinoza's Double Strategy', *Philosophy & Rhetoric*, Vol. 34, No. 4, 2001
- Spinoza, B., *Rasprava o poboljšanju razuma*, Kultura, Beograd, 1956.
- Spinoza, B., *Etika*, Kultura, Beograd, 1970.
- Spinoza, B., „Principles of Cartesian Philosophy”, in M. L. Morgan (ed.), *Complete Works*, Hackett Publishing, Indianapolis, 2002
- Steenbakkens, P., 'The Geometrical Order in the Ethics', in O. Koistinen (ed.), *The Cambridge Companion to Spinoza's Ethics*, Cambridge University Press, 2009
- Steinberg, D., 'Spinoza, Method, and Doubt', *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 10, No. 3, 1993, pp. 211-224
- Wolfson, H. A., *The Philosophy of Spinoza. Unfolding the latent process od his reasoning*, Harvard University Press, 1934

³⁵ Flage, D. A., Bonnen, C. A., *Descartes and Method. A Search for a Method in Meditations*, Routledge, 2001, str. 13

UNA POPOVIĆ
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

SPINOZA'S GEOMETRICAL METHOD

Abstract: In this paper Spinoza's geometrical method is examined in comparison with methods of Descartes and Euclid, with intention to accentuate the unique character of this method, as it was given with *Ethics*. Analysis is focused on geometrical method as the method of demonstration; the geometrical method is problematized as the method for cognition and discovery, as well as the method immanent to Spinoza's philosophy. Finally, analysis accentuates Spinoza's relationship towards his reader, thus further revealing the meaning of the geometrical method.

Keywords: Spinoza, method, *more geometrico*, Descartes, Euclid

Primljeno: 13.2.2013.

Prihvaćeno: 22.3.2013.